

Mall Stålhammar

**Från anfanger och horungar
till ordbehandlare och desktop publishing**

Januari 2001

Projektet Det svenska ordförrådets utveckling 1800–2000

Projektet Det svenska ordförrådets utveckling 1800–2000 finansieras med generösa bidrag från den kulturvetenskapliga donationen, som administreras av Riksbankens Jubileumsfond. I projektet deltar forskare från fem olika universitets- och högskoleorter och lika många discipliner. Projektet startade den 1 januari 2000. Den gängse förkortningen av projektnamnet är ORDAT (Det svenska **ord**förrådets utveckling från **ar**tonhundra till **tj**ugohundra).

Resultat från projektets olika delundersökningar publiceras till stor del i föreliggande rapportserie. Redaktörer för rapportserien är prof. Sven-Göran Malmgren och FD Hans Landqvist, båda verksamma vid Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet.

Skrifter som ingår i rapportserien säljs till självkostnadspris och kan rekvireras från ORDAT (att. Hans Landqvist), Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet, Box 200, 405 30 Göteborg.

ISSN 1650-2582

© Författaren

Produktion:
Institutionen för svenska språket
Göteborgs universitet
Box 200
SE - 405 30 GÖTEBORG

Reprocentralen, Humanisten
Göteborg

Innehållsförteckning

1.	Inledning	1
2.	Urvalsprinciper	2
3.	Material och metod	5
3.1.	SAOB och OSA: elektronisk sökning kräver komplettering..	5
3.1.1.	SAOB och OSA	5
3.1.2.	SAOB:s första belägg	7
3.1.3.	SAOB:s källor	8
3.2.	Övriga ordböcker och annat material	10
3.2.1.	Nationalencyklopedins ordbok och Nationalencyklopedin ..	10
3.2.2.	Gullberg, Svensk-engelsk fackordbok	10
3.2.3.	Dudens illustrerade fackordböcker	11
3.2.4.	Flerspråkiga fackordböcker	11
3.2.5.	Facklitteratur	11
3.2.6.	Övrigt material	12
4.	Kort ämneshistorisk bakgrund	14
4.1.	Allmänt	14
4.2.	Ny teknik – nya termer?.....	15
5.	Boktryckstermers varierande ursprung	17
5.1.	Allmänt	17
5.2.	Tyskt-danskt-latinskt-engelskt-franskt ursprung.....	19
5.3.	Termers ursprung: danska eller tyska?.....	21
6.	Typsnittsbeteckningar	23
7.	Datortermer	25
8.	Metaforer	28
9.	Produktiva ordled	31
10.	Termers utveckling: aktör – aktion?	33
10.1	Allmänt	33
10.2.	Aktörssubstantiv: beteckningar för kvinnor i tryckerinäringen.....	35
11.	Ytterligare ordbildningsaspekter	37
11.1.	Termers former: kortare eller längre?.....	37
11.2.	Partikelverb	37
12.	Sammanfattning	40
	Litteratur	41

1. Inledning

Som första delprojekt i undersökningen av engelskans roll i svenskans ordförråd (inom ORDAT-projektet) har jag valt att undersöka termer inom boktrycket, som typexempel på utveckling av terminologi genom introduktion av nya tekniker/former för samma ändamål. Hur avspeglas ny teknik i språket? Sker påverkan från olika språk alltefter teknikursprung? Hur anpassas importerade termer till svenskan? Boktrycket har inte bara en mer än 400 år lång historia; dess historik präglas också av olika uppfinningar i olika länder/språkområden, från ett tidigt tyskt ursprung till nutida amerikansk datateknik. Det är därför väl lämpat som exempel på sambandet mellan teknik och språkpåverkan.

Samtidigt har detta delprojekt i ORDAT varit en praktisk övning för en anglist i användandet av svenska lexikonresurser, främst SAOB (med dess elektroniska variant OSA) och NEO. Båda skiljer sig i vissa avseenden från motsvarande verk inom engelskan, *Oxford English Dictionary*. För denna uppgift har skillnader vad gäller textprov av respektive ords användande i sammanhang varit mest påtaglig: OED:s större andel citat har ofta saknats.

2. Urvalsprinciper

ORDAT definierar som sitt syfte att kartlägga svenskans ordförråd 1800–2000. Vid undersökningen av en kontinuerligt framväxande teknik som tryckeriväsendet riskerar en sådan indelning att bli missvisande: ordsammansättningar som bygger vidare på tidigare ord mister sammanhanget bakåt. Som illustration kan nämnas att av 66 sammansättningar på *boktryck*- dateras 25 före 1800, inklusive t.ex. *boktryckerilärling* 1796, medan *boktryckarelärling* kommer först 1823. (Se vidare undersökningen av några produktiva ord som *(bok)tryck*, *sats/sätta* och *stil* nedan.)

Följande områden har undantagits:

- bokbinderi, som i strikt mening inte omfattar tryckförfarande, och där få förändringar skett i terminologin efter 1800
- pappersbeteckningar, inklusive måttangivelser för papper, av motsvarande skäl
- typografiska termer som bildats på eponymer (oftast baserade på upphovsmannens namn, ibland ngn förebild eller näraliggande företeelse), en tendens som f.ö. kvarstår i modernt termbruk och där bildar en närmast obegränsad grupp där benämningen fungerar som varumärke (jfr *Garamond* 1531, efter upphovsmannen Claude Garamond, död 1561, resp. Karl-Erik Forsbergs *Carolus* 1954, eller samme upphovsmans *Berling* 1976, efter Berlingska stilgjuteriet, samt *Rembrandt* 1994). Eponymbruket har under 1900-talet delvis ersatts av andra beteckningstyper, speciellt för s.k. fantasistilar, t.ex. *Rondo*, *Legende*, *Symphonie*, *Maxim*, *Privat*, *Charme* etc. (jfr Falk 1975:79 ff., 143 ff.). Dock har ett fåtal sådana termer, som ingår i sammansättningar, medtagits, t.ex. *garamond* (t.ex. *-antikva*) och *cicero* (t.ex. *halvcicero*).

Följande har behandlats separat:

- termer inom datoriserat tryckförfarande; med ytterst få undantag saknas dessa termer i SAOB; ett fåtal finns i NEO, medan flertalet

har registrerats i manualer, handböcker, branschtidskrifter etc. och åsatts en godtycklig datering till 1980-tal.

Därmed ligger tyngdpunkten i första hand på själva boktrycket som yrkesaktivitet, inklusive tryckeribranschens många uppfinningar under såväl 1800- som 1900-talen, dvs. varmsatstekniken med gjutna rader eller typer (Linotype, Monotype m.fl.) och kallsatstekniken (offset, fotosättning med eller utan elektronik), samt datorns inträde i stor skala fr.o.m. ca 1980.

Avsikten är alltså att undersöka hur upphovet/bakgrunden till ny teknik avspeglas i terminologi: följer termer med importen av ny teknik, dvs. skapas termer enligt mönster från teknikens ursprungsland (i de flesta fall amerikansk/engelskspråkigt), eller skapas nya svenska termer i analogi med befintliga ord för kända företeelser (termlån och liknande ordbildning)?

En annan frågeställning är hur svenska termer bildas när en ny teknik introduceras: vilket är kärnordet, och i vilken ordning uppstår sammansättningar? Om maskinen x börjar användas, vad kallas den – vad kallas dess delar, dess användare, deras syssla/or, själva användandet/användningen? Finns det urskiljbara mönster och vad orsakas dessa mönster respektive ev. undantag av? Detta behandlas bl.a. i en översikt av förhållandet mellan nomen actionis – nomen agentis. (Däremot behandlas inte morfologiska frågeställningar såsom bindemorfem, avledningsformer o.d.)

Valet av en bransch där flera olika tekniker introducerats under den aktuella perioden kan tyckas ge goda förutsättningar för sådana iakttagelser – tyvärr har det visat sig under arbetets lopp att termers första förekomst tycks ha noterats mindre systematiskt än väntat, varför man knappast kan dra några slutsatser om sambanden mellan besläktade termer. Denna brist på förstabelägg gäller i första hand sammansättningar, som utgör en stor del av materialet. För sammansättningarna gäller också att de, i motsats till huvudord, kan förekomma i SAOB utan vare sig textprov eller förstabelägg, alltså som enbart listat ord. Samtidigt kan liknande sammansättningar inom samma grupp saknas, som fallet är för flera typografiska termer.

Ytterligare en fråga rör principerna för termgivning: i vilken utsträckning baseras termer på direktlån eller översättnings- eller betydelselån, ofta då i form av metaforer baserade på yttre likhet eller funktionell likhet, ev. på analogi med annan användning, dvs. termlån. Frågeställningen aktualiseras av datortekniken, som utgör något av ett paradigmskifte: från att tidigare ha varit beskrivande eller funktionsangivande för mekanisk apparatur, övergår terminologin för datorer

till att beteckna för användaren osynliga processer, oftast genom (metaforiska) termlån.

Eftersom tryckeribranschen hör till de äldsta aktiva yrkesgrenarna, kan man förutsätta att det bland materialet finns exempel på yrkesjargong, som ibland under sekternas lopp belagts även i skrift – det stora flertalet av sådana termer stannar antagligen oftast i muntligt bruk. De fåtal exempel som jag funnit har bestått av metaforisk användning av ord från allmänspråket, både i äldre terminologi och nyare datortermer. Det begränsade antalet sådana yrkesord kan förklaras med bristen på tryckta läromedel eller handledningar i ett yrke där utbildningen dominerats av lärlingssystemet.

3. Material och metod

Materialet har utgjorts av ordböcker, främst *Svenska Akademiens Ordbok* (SAOB), *Nationalencyklopedins Ordbok* (NEO), *Svenska Akademiens Ordlista* (SAOL), *Nyord i svenskan*, men också fackordböcker, ss. *Typografisk Ordlista* (1911), *Typografiske Ord* (1944), Gullbergs *Svensk-engelsk fackordbok*. Dudens illustrerade lexikon (svensk resp engelsk upplaga), samt facklitteratur i ämnet, såväl tekniska handböcker som historiska verk om enskilda förlag eller facklig verksamhet (se litteraturförteckningen). Övrig litteratur har använts i begränsad omfattning, se nedan.

Kartläggning av fackspråkligt ordbruk skiljer sig i vissa avseenden från undersökningar av allmänspråket. Förekomsten av fackspråk (termer, kollokerande verb, prepositioner, bestämningar m.m., informella uttryck eller jargong inom ett yrkesområde) är oftast begränsad till respektive yrkesområde och förekommer endast i begränsad utsträckning i vardagsspråket. Därmed faller fackspråket utanför ramar för de flesta allmänna ordböcker (inklusive SAOB) samt konkordanser som baserats på tidningstext, skönlitteratur o.d. Fackordböcker redovisar av naturliga skäl de vid utgivningen aktuella termerna inom området, men sällan äldre termer. Dessutom anges ytterst sparsamt kollokerande uttryck eller jargong i sådana ordböcker, som ofta snarare har karaktären av ordlistor än lexika. Kollokerande uttryck kan återfinnas i handböcker, bruksanvisningar och liknande, beskrivande litteratur, som dock är sparsamt företrädd bland SAOB:s källor. Nedan anges den litteratur som använts utöver SAOB.

3.1 SAOB och OSA: elektronisk sökning kräver komplettering

3.1.1 SAOB och OSA

SAOB-materialet består av listor huvudsakligen baserade på SAOB:s elektroniska sökningsmöjlighet via OSA-projektet. OSA-materialet har

å ena sidan levererats i form av listor baserade på ämnesbeteckningen "boktr.", å andra sidan har kompletterande sökningar gjorts i OSA efter första belägg i den aktuella betydelsen (se nedan).

Det har visat sig att ett stort antal boktryckstermer undgått att registreras vid den elektroniska taggningen; utan kompletterande litteratur i ämnet hade många grundläggande termer aldrig noterats. Kvantitativt rör det sig om ett kraftigt bortfall: OSA-sökningen på "boktr." gav 501 termer (av totalt 526, där sådana termer som *psalmbokstryck* o.d. inräknats), att jämföras med den slutgiltiga listan på ca 1100 (datortermer undantagna). Av dessa finns drygt 900 i SAOB eller SAOS, varav ca 200 efter *stå-*, OSA:s gräns vid undersökningstillfället; ca 700 termer mellan *a* och *stå-* ska alltså jämföras med OSA:s ca 500 termer i samma intervall, en skillnad på drygt 200 termer, eller ca 40%. (Datortermer har registrerats separat, då dessa till övervägande delen hamnar utanför SAOB:s tidsram.)

Vad gäller registrering av första belägg, anger OSA tyvärr endast första registrerade belägg oavsett betydelseförskjutning (motsvarande felkälla uppträder vid sökning på långivande språk). Eftersom många termer baseras helt eller delvis på existerande ord, är första belägg i termens betydelse oftast av betydligt senare datum (jfr Isacson 2000:3.3). För OSA:s 501 termer har första belägg i den aktuella betydelsen kontrollerats i samtliga fall. För 180 termer, alltså drygt 1/3, fanns belägg för senare betydelseförskjutning, här markerad >, t.ex. *avdraga* 1534, *draga av* 1539 (subtrahera o.d.; beträffande partikelverb se nedan) > 1773, båda varianterna (~ korrektur, trycka); *avlägga* 1526 (plagg; löfte m.m.) > 1790 (lägga tillbaka stilar i kastens fack); *fasett* 1746 > 1907 (klichédel); *grad* 1584 > 1895 (typografiskt mått); *inlöpa* 1535 (inkomma) > 1823 (krympa); *nedslå* 1526 > 1915, subst. *nedslag* 1905 (tryckfri överdel av sida/spalt); *sats* 1684 > 1823 (till *sätta*, dvs. en fast kombination av lösgjutna typer i en form); *sluta upp* 1603 > 1881 (lossa en form, i motsats till *sluta*, hopspänna en form; valet av partikeln *upp* kan förklaras dels med analogi, jfr *låsa/låta upp*, dels av möjligt inflytande från det motsvarande engelska uttrycket *lay up the form*); *steg* 1580 > 1795 (utfyllnadsmaterial mellan typer)

I en del fall kan det senare belägget ses som en analog, specialiserad användning: *accidens* 1633 (tillfällighet) > 1825 (tillfällighetstryck); *garnityr* 1664 > 1881 (uppsättning stilar); *korg* 1526 > 1906 (anordning för typer, upphängd på maskin); *kärria* 1526 > 1823 (fundament för tryckpress); *läsare* 1526 > 1935 (korrekturläsare); *metall* 1543 > 1881 (speciell legering för trycktyper, bestående av bly, tenn och antimon); *rotera* 1769 > 1947 (moment i tryckprocess); *samlare* 1640 > 1906 (del av tryckmaskin); *slita* 1525 > 1944 (plocka, nappa papper ur

yta). Här finns även en del exempel på metaforiska uttryck (jfr även nedan, Metaforer).

Hit kan även föras en del benämningar på stilsorter respektive måttbeteckningar, t.ex. *regal* 1646 > 1871 (storleksbeteckning på papper, mindre än *imperial*), där det finns vissa tendenser att använda metaforiska beteckningar för att ange plats i hierarkiskt system, dock utan genomförd systematik (jfr beteckningar för typsnittsgrad, ss. skalan *brilliant – diamant – perle – nonpareille – kolonel – petit – borgis – korpus – cicero – mittel – tertia – paragon – text* etc., som avspeglar olika influenser under tidernas lopp).

Betydelseförskjutningarna gäller alltså både lågfrekventa ord, som fått en annan användning inom tryckeriväsendet, och högfrekventa ord, som givits en specialiserad, snävare betydelse.

3.1.2 SAOB:s första belägg

I en del fall kan SAOB:s första belägg ifrågasättas, dels på externa grunder, som i de fall där en annan, tidigare källa påträffats, som t.ex. förekomsten av *logotyp* i Moselunds *Typografiske Ord* (1944), jfr SAOB 1951, dels på interna grunder då ett språkprov innehåller datering som avsevärt skiljer sig från provets datering: ”experimentperiod med [typsättningsmaskiner] inföll mellan 1840 och 1885” (HantvB, SAOS); ordets första förekomst anges dock som 1937.

En annan svaghet ligger i avsaknaden av vissa, ibland mycket vanliga, sammansättningar: *blankkolumn* har belägg från 1853, men varken *blankrad*, *-sida* eller *-yta* finns upptagna, termer som dock är väl så vanligt förekommande som *blankkolumn*. Här tycks praxis ha varit att ge endast ett representativt exempel på sammansättning (möjligen valt i alfabetisk ordning); dock finns flera undantag från denna princip, speciellt i de första delarna (jfr Ekbo & Loman 1971:7). Liknande luckor finns i en så utpräglad systematisk sekvens som måttangivelser för typstorlek, se nedan.

I materialet har ord som saknar belägg daterats efter liknande terms första belägg, t.ex. har *kast* (saknas i SAOB) daterats i likhet med *stilkast*, 1635 (anges i tabellen), jfr motsvarande datering i NEO. Metoden är naturligtvis otillfredsställande för korrekta diakroniska jämförelser, men alternativet att lämna sådana ord utan datering skulle försvårat sortering av tabellmaterialet.

3.1.3 SAOB:s källor

Eftersom undersökningen rör facktermer, kan valet av källor för språkprov kräva andra kriterier än kartläggningen av svenskans ordförråd i allmänspråket, SAOB:s syfte (se ovan, Material och metod). Skönlitterära verk, tidningar och tidskrifter av allmänintresse etc. kan inte förväntas innehålla fackterminologi i större utsträckning; källorna tycks här ha dominerats av referenslitteratur såsom uppslagsverk och ordböcker, särskilt sådana med fackämnesanknytning. Här tycks dock utförligare texter saknas (se nedan om tryckeriväsendets utveckling), som t.ex. läroböcker eller bruksanvisningar till maskiner. Detta har antagligen bidragit till avsaknaden av språkprov med kollokerande uttryck, liksom till den stora övervikten av föremålsbeteckningar (substantiv) i förhållande till termer för aktiviteter eller egenskaper: av ca 1100 ord är ca 950 beteckningar på föremål eller företeelser; ca 70 anger nomen *agentis*, ca 70 är verb (varav ca hälften är partikelverb, se nedan), samt ca 25 är adjektiv eller adverb.

Enstaka författares eller textprovs dominans kan naturligtvis orsaka skevheter. Inom äldre tryckterminologi gäller detta framför allt det relativt stora antalet (ca 60, dvs. ca 5%) första belägg från en enda källa, en översättning från tyska (Täubel 1823); inom dataterminologin dominerar källorna i bokform av en enda författares verk (Åke Hallberg). Därmed kan en upphovsmans språkbruk komma att ge ett alltför starkt utslag.

Av de ca 70 termer som saknar belägg i SAOB eller NEO är nära hälften typografiska termer, ofta beteckningar för stilar eller detaljer i typsnitt; de återstående består till största delen av sammansättningar som kan ses som utveckling av befintliga termer (*formvagn*, *formvals*, *stilgjutningsmaskin*), sammansättningar utgående från partikelverb som kan ha bildats i analogi med liknande verb (*utskjutning*, *utskjutnings-schema*, *utslagning*, *utslutningsmaterial*), samt metaforiska, vardagliga uttryck som förekommer i facklitteratur eller fackordlistor, men inte i SAOB eller NEO (*glugg*, *kropp*, *surkål*, *svansning*, *svibla*, *åll/ålspets*, *öra*).

Typsnittsbeteckningar, som oftast återfinns i specialiserade facktexter, respektive metaforiska termer, som mest förekommer i vardagligt bruk, visar sig alltså sammanfattningsvis vara de områden där SAOB oftast saknar belägg.

En ytterligare försvårande faktor utgörs naturligtvis av SAOB:s tidsmässiga begränsningar: när projektet påbörjades hade OSA nått *stå*, och SAOB *svä-*; därmed saknas framför allt alla termer på *tryck-* resp. *typ-*, alltså en väsentlig del av det aktuella området (belägg har kom-

pletterats genom NEO samt hos SAOS i Lund). Totalt ligger nära 250 ord efter *stå*-. Därtill kommer SAOB:s avsaknad på belägg av nyare ord och därmed hela datorterminologin. Samtliga datortermer som inte har annan datering i t.ex. NEO har därför schablonmässigt daterats 1980-tal, vilket torde motsvara den eftersläpning som noterats mellan introduktionen av ny teknik och användandet av dess terminologi (se nedan, avsnitt 4.2).

Vad beträffar SAOB:s täckning över den tid som hela ordboksprojektet pågått, kan naturligtvis ett sådant begränsat arbete som det här rör sig om inte ge annat än tämligen slumpmässiga utslag. Dock framgår det klart, att de första volymerna innehåller betydligt fler uppslagsord utan vare sig första belägg eller förklaring, samt att beläggen blir färre efter ca 1960.

I avrundade tal (till närmaste 5-tal) utgörs täckningen för perioderna enligt följande:

1520–1799: totalt ca 200; ca 30 saknar belägg i SAOB

1800–1900: totalt ca 430; 5 saknar belägg i SAOB

1900–2000: totalt ca 400; ca 80 saknar belägg i SAOB

Beläggen under perioden 1800–2000 visar sig vid uppdelning i halvsekel vara mycket ojämnt fördelade:

1800–1850: 150

1850–1900: 285

1900–1950: 315

1950–2000: 80

Av de senare siffrorna framgår bristen på täckning under tiden efter andra världskriget tydligare. Som ovan nämnts tillkommer ca 70 termer som inte kunnat dateras, varav ca 30 efter *stå*-.

SAOB har alltså måst kompletterats, i första hand med NEO. Även här har förstabeläggsårtalen visat sig lämna missvisande information i de talrika fall där betydelsen ändrats, om än i något mindre utsträckning än i SAOB. I enstaka fall kan SAOB:s och NEO:s årtalsuppgifter skilja sig åt; då väljs normalt SAOB-årtalet.

Förutom dessa ordböcker för främst datering av första belägg och därmed diakronisk kartläggning av terminologins utveckling, har specialiserade fackordböcker använts, varvid danskans inflytande framgått tydligare än genom SAOB (se nedan). Facklitteratur av skilda slag har visat sig vara oundgänglig (se litteraturförteckningen). Dessvärre har det varit svårt att uppnå jämförbar täckning av 1900-talet

och tidigare perioder. Det ökande intresset för grafisk formgivning i samband med de nya möjligheterna att billigt producera tryckalster, samt det därav följande stora utbudet på litteratur i ämnet har naturligtvis bidragit till den ojämna fördelningen över perioden.

3.2 Övriga ordböcker och annat material

3.2.1 *Nationalencyklopedins Ordbok och Nationalencyklopedin*

NEO:s CD-ROM-version möjliggör vissa sökningar på t.ex. ämne, tidsperiod och långivande språk. En sökning på ämnet ”bokväsen”, oavsett tidsperiod ger antalet 1011 artiklar, men visar sig inkludera även mycket perifert associerade termer såsom *album*, *anekdot*, *anteckna*, *avfatta* etc. En granskning och gallring har lett till endast 140 termer som klart kan hänföras till boktryckeri.

Därtill kan *Nationalencyklopedins* artiklar i relaterade ämnen användas som källa, vilket ger ytterligare ca 50 termer, oftast av mer teknisk eller detaljerad art (t.ex. *kerning*, *knipning*, *sätthake*, *kallsats*, *varmsats*, *rulloffsetrotationspress*).

NEO ger alltså tillsammans med NE ca 200 termer. Datering enligt NEO gäller för ca 60 ord, varav hälften efter *stå-*.

3.2.2 *Gullberg, Svensk-engelsk fackordbok*

Den kompletterande sökningen i Gullberg gjordes med utgångspunkt i den ordlista som upprättats på basis av SAOB och facklitteratur. Denna metod kan förväntas resultera i fler sammansättningar; genomgående var dessa sammansättningar av specialiserad teknisk art, oftast verktyg, processled o.d., som t.ex. *boktypsnitt*, *cylinderautomatpress*, *flattryck*, *formvagn*, *fuktvals*, *paginasiffra*, *rastr(er)a*, *typfamilj*, men även termer för vanliga företeelser, som *blanksida*. Totalt fanns färre än tio termer enbart i Gullberg, däremot betydligt fler i annan källa samt Gullberg. Omvänt saknades det stora flertalet av SAOB:s sammansättningar i Gullberg, vilket kan tyda på att de inte längre var aktuella vid tidpunkten för Gullbergs arbete (2 uppl. 1977), förmodligen p.g.a. teknikens utveckling. (3:e upplagan av Gullbergs ordbok var inte tillgänglig då detta arbete utfördes.)

3.2.3 *Dudens illustrerade fackordböcker*

Illustrerade ordböcker domineras av naturliga skäl av substantiv, dvs. beteckningar för de avbildade föremålen. Utöver funktionen av ordlista bidrar de med viss ämneskunskap genom att föremålen sätts in i ett sammanhang, en i fackspråkssammanhang värdefull information. I detta fall åskådliggörs vissa kognitiva skillnader i termbildning vid jämförelse mellan de illustrerade momenten, se avsnitt 5 nedan om termernas ursprung.

3.2.4 *Flerspråkiga fackordböcker*

Termordlistor är ofta framtagna inom respektive yrkesgrupp och inkluderar därför ofta både mer detaljerade termer och exempel på yrkesjargong; genom detta material har en del vardagliga, ofta metaforiska uttryck kunnat inkluderas.

I flera fall har förstabelägg i SAOB eller NEO motsagts av förekomst i fackordlista, speciellt i *Typografiske Ord og deras Betydning* (danska-tyska-engelska-svenska) från 1944 (här LM). I denna förekommer t.ex. *logotyp*, jfr SAOB 1951. Både denna danskproducerade ordbok och bröderna Lagerströms flerspråkiga *Typografisk Ordlista* (svenska-danska-tyska-engelska-franska) från 1911 (här TO) innehåller flera termer som saknar belägg i SAOB eller NEO. Vid datering av sådana termer har här befintligt förstabelägg för liknande term använts, t.ex. har *titel*, 1544 använts även för *titelblad*, *deltitel* och *huvudtitel*; *kast* saknas i SAOB men har åsatts datum för *stilkast*, 1635. Naturligtvis snedvrider detta den diakroniska redovisningen, som dock redan visat sig ha vissa svagheter, se ovan.

Där källan inte varit svensk (i detta fall den dansk-svensk-tysk-engelska *Typografiske Ord*) har endast sådana termer tagits upp, där en liknande term funnits i SAOB eller någon annan svensk källa (exempelvis har LM: *anfukta* endast återfunnits som SAOB: *fukta an*, och *anfukta* har därför inte inkluderats).

3.2.5 *Facklitteratur*

Den kompletterande facklitteraturen kan uppdelas i dels redovisande texter där tyngdpunkten ligger på teknisk apparatur, ofta med ett historiskt perspektiv (facktidskrifter, översikter över boktryckarkonsten, förlagshistoria, facklig historia), där merparten är utgivna

före 1950, dels handledningar för typografisk formgivning (med eller utan datorhjälp, dvs. *desktop publishing*), mestadels utgivna efter 1980.

Inom samtliga områden, teknik, typografisk formgivning samt desktop publishing förekommer variationer inom respektive terminologi, variationer som tycks minska med tiden, en utveckling som sannolikt äger rum inom all ny teknik. Det är dock svårt att bilda sig någon korrekt uppfattning om äldre terminologi: erfarenheter från nutida teknisk terminologi visar att t.ex. konkurrerande fabrikat kan innebära skilda terminologier (jfr skillnader mellan PC och Macintosh); ur SAOB:s språkprov kan ingen sådan information utläsas, i synnerhet som en stor del hämtats ur ordböcker. Variation inom terminologi kan också bero på personliga preferenser, vilket kan förklara skillnaderna i typografiterminologi (se nedan under avsnitt 6).

3.2.6 Övrigt material

Försök att komplettera ordböcker och liknande fackspråkligt material med mer litterära texter, där andra perspektiv skulle kunna bidra till en annan vokabulär, har huvudsakligen resulterat i ett antal verk med förlagshistorisk inriktning, se ovan; t.o.m. den fackliga historieteckningen i detta, historiskt sett fackligt mycket starka yrke, visade sig vara mycket begränsad (se litteraturförteckningen). Undantagen (korta avsnitt ur verk av Delblanc, Lo-Johansson och Norrbo, se litteraturförteckningen) är alltför begränsade för att tillföra något väsentligt; här finns dock exempel på användning av kortare form i vardagligt språk: *tryckerisal* blir *tryckhall* (Delblanc 1967:77), jfr utvecklingen *väntsal* – *vänthall*. I Lo-Johanssons historicerande text är användningen av äldre tryckeritermer en viktig del av miljöteckningen (handlingen kretsar kring de första boktryckerierna i Sverige, ca trettio år efter Gutenbergs uppfinning); där används t.ex. *brukstryck* samt typsnittsbeteckningen *Blomster*, varav ingendera finns belagt i SAOB. Övriga termer finns däremot belagda (många med förstabelägg från 1800-talet, alltså anakronismer i textens 1400-tal.)

Strindbergs romaner och brev i den konkordans som utarbetats inom Språkbanken vid Göteborgs universitet ger många exempel på användningen av ett begränsat urval trycktermer, ss. *förlag*, *korrektur*, *typ*, *tryck*. Konkordanssökning har uppenbara begränsningar: den tenderar att bekräfta det redan kända men tillför mera sällan något oväntat. I detta fall kan förstabelägg möjligen ändras i datering (*sättning* 1880, SAOS 1915), eller sammansättningar (*manuskriptkor-*

rektur 1908, saknas i SAOB) samt ev. betydelseförändringar registreras, medan helt nya simplexord sällan påträffas.

4. Kort ämneshistorisk bakgrund

4.1 Allmänt

Tryckeriförfaranden kan i Europa spåras tillbaka till papperets introduktion på 1100-talet; modern tryckteknik tar dock sin början i Gutenbergs införande av lösa bokstavstyper gjutna i metall, ca 1440. Först kring sekelskiftet 1800 skedde radikala förändringar i tryckeritekniken, då nya typer av tryckpressar introducerades: metallpressen (1795), snällpressen (1811) och stereotypitekniken (1824), varmed satta formar kunde framställas i flera exemplar. En radgjutande sätmaskin uppfanns på 1880-talet; offsettekniken utvecklades under början av 1900-talet, och den datorstyrda sättningen infördes på 1970-talet.

Tryckmetoder kan indelas i högtryck, där upphöjda delar infärgas och avger tryck (typtryck, träsnitt); djuptryck, där nedsänkta/ingraveerade delar infärgas för tryck (rotationspress, gravyr, etsning); plantryck, där samtliga partier ligger i samma plan, men kemiskt åtskiljs (litografi eller stentryck, offset), alternativt utsparas delar av schabloner i genomtryck (screentryck).

Branschens yrkeskunnande spreds fram till 1900-talet huvudsakligen genom lärlings- eller gesällsystem, vilket innebär att skriftliga läroböcker i ämnet saknas; det som finns är å ena sidan beskrivningar av maskiner (varför maskindelar dominerar stort i terminologin), å andra sidan handböcker i typografi med inriktning på formgivning (därmed föreligger en god täckning av benämningar av stilar, typ- och tecken-snitt och motsvarande). Vad som däremot saknas är kollokerande uttryck (verb, prepositioner m.m.) som använts vid olika arbetsmoment, som t.ex. ”*få* svibel” (oordning bland blytyperna), ”*slå* munk” (passage/tecken med mattare färg). Sådana uttryck saknas tyvärr ofta i textproverna, i synnerhet då förstabelägg hämtats från ordböcker; av liknande skäl saknas information om användningen av vardagliga uttryck, som ofta baseras på metaforiska uttryck, såsom *horunge* (överskjutande ord på ny sida/i ny spalt). I förhållande till tryckväsendets långa historia finns förvånansvärt få sådana uttryck belagda, och då

mestadels inom formgivningen, dvs. där redaktörer eller förläggare kommenterat arbetet.

4.2 Ny teknik – nya termer?

Som framgår av den kortfattade översikten av tryckeriväsendets historia, har flera innovationer introducerats under seklernas gång. Den logiska följderna i form av nya termer finns belagd i materialet, med vissa undantag, där nya termer för äldre företeelser tycks introduceras när respektive metod inte längre är helt aktuell eller t.o.m. ersatts med annan teknik. Åter kan själva källsituationen vara en förklaring: även mycket spridda termer kanske inte har uppträtt i skriftlig form tidigare.

Sambanden mellan respektive teknik/metod samt vidhängande termer är i stora drag följande:

Termer före 1600 består av ord som till stor del även använts för handskrifter, dvs. en sorts termlån: *bok*, *bokstav*, *sätta*, *text*, *trycka -re* (samtliga före 1520), *ark* (Söderwall 1505), *rad* (Söderwall 1451–52), *tryckeri* (1551 aktivitet, 1593 etablissemang), *stil* (1587), *titel* (1554).

Mellan 1600 och 1700 introduceras mer specialiserade termer, varav många fått allmän användning, såsom *boktryckeri* (1626 aktivitet, 1647 etablissemang), *kolumn* (1665), *korrektur* (1619), *(tryck)-press* (1621), *manuskript* (1643), etc. Här finns också termer som även fortsättningsvis tillhör fackspråket: *kast* (1635), *(tryck)typ* (1641), *ombrytning* (1651), *utslutning* (1651), *(sätt)skepp* (1652), *blankrad*, *-sida*, *-yta* (1662), *sättare* (1669), *typografi* (1690), *officin* (1691), *boktryckar/ekonst* (1691/1696), *trycksak* (1699), samt ett flertal benämningar på stilar och pappersformat.

Efter 1700 uppträder fler sammansättningar för att ange specialisering, ibland i flera led, t.ex. termer kring boktryckeriverksamheten, som organiseras vid mitten av 1700-talet: jfr ”kgl. regler för boktryckerierna i riket af den 12 aug. 1752”. Detta år registreras *boktryckeriarbetare*, *boktryckeriidkare*, *boktryckerireglemente*, *boktryckerisocietet* (BoktryckeriSocieteten är den organisation som 1893 övergår i Allmänna Svenska Boktryckareföreningen), *boktryckeriägare* (jfr sammansättningar på *-tryckare/tryckeri* nedan). Nu finns också flera tekniska termer för delar av apparatur: *kägel* (1725), *bängel* (1741), *stickel* (1743), *färgkvarn* (1747), *boktryckar/boll* (1749), *stilkast* (1764), *regal* (1768), *sätthake* (1777), *presskärra* (1784), *gjutinstrumment* (1789) etc. Likaså förekommer specialiserade yrkesbeteckningar: *stilgjutare* (1726), *faktor* (1732), *boktryckerifaktor* (1793). Första

förekomsten av *sätter* (1777) indikerar att tryckeriet uppdelats i olika avdelningar. Först nu noteras *tryckfel* (1738). Fortfarande utgör termer för format och stilar en stor andel.

1800-talet medför tekniska nyheter: stereotypin, som uppfanns i Skottland 1729 men fick sin första användning i Sverige för 1824 års psalmbok, ger upphov till relaterade termer fr.o.m. *stereotypavdrag* 1826, till *stereotypbiträde* (1919). Radgjuten sättning införs på 1880-talet, men termer för tekniken eller dess redskap registreras först 1905, *radgjutningsmaskin*, alternativt *radgjutmaskin* (1909), (de gjutningstermer som finns redan från 1726, t.ex. *stilgjutare*, avser gjutningen av lösa typer). Den engelska Monotype- och den tyska Linotypetekniken förekommer parallellt, men endast termer för Monotypetekniken (introducerad 1890) finns belagda i NEO, samtliga daterade 1934 – ett något godtyckligt bortfall, då båda teknikerna beskrivs i NE. Offsettekniken uppfinns ca 1900; termer för både metod och maskindelar uppträder 1910: *offsetmetod*, *offsettryck*, *offsetcylinder*, till *offsetpress* (1925; i språkprovet uppges dock att en sådan installerades 1907). Däremot dateras grundformen *offset* till 1924 i NEO. *Plantryck*, dit offsetmetoden hör, finns belagt från 1915, *plantrycksförfarande*, jfr *plantrycksmetod* 1939, medan redskapet förekommer 1925, *plantrycksmaskin*. Det är först efter införandet av plantrycket som *djuptryck*, dvs. tidigare tryckmetoder, får en samlingsterm (1918), kanske för att underlätta jämförelser mellan metoderna. Illustrationstermer börjar beläggas vid mitten av 1800-talet: *illustration* (1857) resp. *kliché* (1867), båda med flera sammansättningar.

Belägg för olika teknikers terminologi tycks alltså med viss eftersläpning följa på introduktionen av respektive teknik. Vidare kan man spåra användningen av respektive teknik i beläggen för nya sammansättningar (som dock är ojämnt registrerade); i de flesta fall sker nybildningar, ofta i form av sammansättningar, under en relativt begränsad period. I motsats till denna tidsmässiga koncentration får de mest produktiva orden (se detta avsnitt), som samtidigt är mindre tekniskt specialiserade, nya sammansättningar över mycket långa tidsperioder: *boktryck* ca 1580 – *boktryckt* 1908; *tryckeri* 1551 – *tryckeribiträde* 1963; *sätta* ca 1520, *sats* 1695 – *satsteknik* 1953; *stil* 1587 – *stilkonst* 1946.

5. Boktryckstermers varierande ursprung

5.1 Allmänt

Tryckbranschen i Sverige tycks av naturliga skäl ha dominerats av termer av tyskt ursprung, liksom de flesta hantverk och industrier in på 1900-talet. En jämförelse med engelska termer inom tryckbranschen (genom jämförelser av motsvarande avsnitt i den illustrerade ordboken Duden på engelska resp. svenska, samt medelst flerspråkiga ordböcker) antyder dels att engelska termer oftare har franskt/romanskt än tyskt/germanskt ursprung, trots det tyska (och flamländska) tidiga inflytandet på branschen, dels att svenskan i nyare tid oftare använder engelskbaserade termer för samma företeelser som tidigare betecknats med tyskbaserade termer. Så kallas t.ex. den tidiga presstypen där plattor rörde sig över varandra *digeltryckspress*, av tyskans *Tiegel*, jfr sv. *tegel* (däremot inte *degel* som i *smältdegel*), medan termen på engelska är *platen press*, (av fornfr. *plat-e*, *platine*). Den del av en rotationspress som kallas [roterande] *fals*, av ty. *falzen* (sv. *vika*, *veckta*) är på engelska *folder*; båda går tillbaka på samma rot, men där svenskan 1944 (Moselund) alt. 1947 (SAOB) anammade *folder* (av *fold*, *vika*) för vikta trycksaker, föredrog man tidigare (1856) att följa den tyska formen både för maskindelen och för den vikta, *falsade* tidning den åstadkom. Det svenska *sats*, dvs. hela kombinationen av sammansatta typer (av ty. *Satz* 1823 SAOB) motsvaras av engelskans *type*, dvs. beståndsdelarna, *typerna*, i satsen. *Utslutning* (1651 NEO), dvs. utjämning av rad, förekommer i termen *utslutningstrumma* i Monotype-sättmaskinen, medan den engelska motsvarigheten *justifying* [*scale*] blivit allmänt förekommande i datortermen *justera* [marginaler], *justering*, av eng. *justify*, *justification*.

Det är ibland svårt att se något konsekvent samband mellan teknikursprung och terminologi: där cylinderpressen har *iläggningsbord* resp. *iläggningsapparat* (avseende papperet) för de engelska termerna *feed table* resp. *feeder mechanism*, har de något senare tyska Linotype- och engelska Monotypemaskinernas terminologi båda övertagit engelskans matningsbegrepp, *metal feeder*, *matare*, men nu för metallför-

sörjningen till rad- resp. typgjutningen. Den svenska terminologin för dessa maskintyper från sena 1800-talet har övertagit flera engelska termer, genom direktlån: *elevator carrier* blir *elevator*, eller översättningslån: *paper tower* blir *papperstorn*. Här finns också äldre, ursprungligen metaforiska uttryck, som går tillbaka på samma yttre likheter: matrisens *tandning* motsvaras av *teeth*, det metaforiska lånet av pianots *klaviatur* återfinns i *keyboard*, och *skepp* [för sats] har motsvarigheter på samtliga berörda språk (jfr avsnittet Metaforer nedan).

En tydlig skillnad ses i jämförelsen mellan rotationspressens (introducerad 1881) *sköntryck* (1804, för tryck på endast en sida av papperet och därmed ett vackrare tryck) respektive *vidertryck* (1855, av ty. *Wieder-*, åter), där engelskan har de tydligare deskriptiva *first* resp. *second printing unit*, jfr termerna *prim/a* (1823) respektive *sekunda* (1845) för motsvarande tryck. I dessa fall tycks befintliga termer, ibland bildade efter tyska förebilder, ha kvarstått även när amerikanska uppfinningar och produkter började dominera inom branschen.

Skillnaderna i svenska resp. engelska traditioner blir tydligare ju längre bakåt man går i historien: där svenskan övertagit tyskans *Anfang* i termen för stor begynnelsebokstav, *anfang* (1806 SAOB), har engelskan det latinbaserade *initial*, ett ord som svenskan använder i andra sammanhang. De typografiska beteckningarna för mått sammanfaller delvis (där finns dock även skillnader mellan England och USA), men även här finns svårförklarliga skillnader, där svenskan valt tyskan, fr.a. vid termen för 14 pt (en vanlig storlek), *mittel*, som engelskan helt enkelt kallar *english*: där svenskan använder ett tyskt ord för att ange något vanligt förekommande, ”lagom”, väljer engelskan sin egen nationalitetsbeteckning och anger därmed sig själv som norm.

Likheter mellan metaforiska begrepp återfinns även bland termer för typer: som så ofta är det främst delar av föremål som ges namn efter kroppsdelar. ”Huvud” brukar vara en återkommande beteckning för framträdande eller väsentlig del (jfr *spikhuvud* / *huvudorsak*), medan ”fot” betecknar något beläget längst ner, ”bergets fot”. Typer har både *huvud*, *kropp*, *fot* och *kött*; på engelska har de dessutom *face*, ansikte, dvs. själva bokstavsbilden. Svenska typer har dessutom *kägel* (typstavens tjocklek; baslinje-baslinjemått) en tysk import från 1725 (SAOB).

Den äldsta skriffterminologin präglas av latinet, i termer som *ligatur*, *versal*, *kapitäl*, *kursiv* för stilar, och *korpus*, *cicero*, *tertia* för måttenheter, medan franskan spåras i måttenheter som *brilliant*, *diamant*, *perl*, *nonpareil*, *borgis* (av *bourgeois*). Ett fåtal termer har

inhemskt ursprung, då oftast genom metaforisk överföring: en stil kan förekomma som *mager*, *halvfet*, eller (*trekvarts*)*fet*, och beteckningen *gemena* (1852 adj., 1924 subst., SAOB) för ”små” bokstäver kan vara en metaforisk beskrivning för vanligt förekommande, alternativt ”lägre”, mer obetydliga bokstäver.

5.2 Tyskt-danskt-latinskt-engelskt-franskt ursprung

Som ofta påpekats (jfr Svartvik 1999:226), har engelskans inflytande på svenska språket vuxit framför allt efter andra världskriget. Språkligt inflytande är ofta förknippat med vissa företeelser: vanliga exempel är spår av romersk rätt i juridikens latinismer och av italienskan i bankväsendets termer, franskans inflytande på modets respektive matlagningens språk, engelska termer inom sjöfarten, samt lågtyskans genomgripande påverkan inom snart sagt alla områden av framför allt stadens liv. På motsvarande sätt återspeglas verksamhetens ursprung i form av apparatur, utbildning o.d. i boktrycksterminologin. Ovan har visats exempel på variationen mellan framför allt engelsk och tysk påverkan; här följer en kort sammanfattning av termer fördelade över perioden 1520–2000. Endast kärnbegreppen har här upptagits, eftersom sammansättningarnas antal påverkas av både språkliga faktorer, t.ex. parallellformer ss. *boktryckarelärling* och *boktryckerilärling*, och branschens tekniska utveckling: antalet sammansättningar på det tysk-influerade *digel*- eller det engelska *offset*- avspeglar snarare tekniska förhållanden inom tryckeribranschen än respektive språks inflytande på det svenska ordförrådet.

Som framgår av exemplen, dominerar tyskan fram till 1900-talet, då engelskan övertar denna roll, framför allt inom datorterminologin (se avsnittet Datortermer nedan). Danskans inflytande kommenteras separat nedan. Latinet återfinns framför allt inom termer för typsnitt och storleksangivelser, men latin och grekiska används även under 1900-talet vid bildandet av nya termer, i synnerhet patenterade uppfinningar. Franskans begränsade inflytande gäller nästan uteslutande typsnittsbeteckningar.

En uppställning i tabellform skulle kunna ge missvisande resultat p.g.a. osäker datering av speciellt sammansättningar (den starkt skiftande produktiviteten är ytterligare en källa till snedfördelning.) Försök att samla exempel på basis av kombinationssökningar (proveniens) ur OSA har inte kunnat genomföras p.g.a. överlappande och motsägande etymologier och andra svårigheter. Därför har den historiska och ämnesrelaterade utvecklingen endast redovisats genom valda

exempel. Härvid har metaforiska uttryck endast upptagits i undantagsfall: som framgår av avsnittet om Metaforer nedan, sammanfaller de i flera språk och kan därför ha sitt ursprung i motsvarande föreställningar snarare än i språkliga lån.

För varje sekel har långgivande språk angivits i samma ordningsföljd: tyska, danska, latin, (grekiska), engelska, franska.

<1500–1600

tyska: ett stort antal betydelselån/betydelseförändringar, t.ex. *anslag*, *avdraga*, *avlägga*, *boll*, *gemenlig*, *horunge*, *indruga*, *klappa*, *lappa*, *omslag* (i bet. bokpärm), *sluta*, *slå*, *sticka* (gravera)

danska: *ark* (jfr avsnittet nedan om tyskt – danskt ursprung)

latin: *stil*, *kapital*[bokstav], *koncept*, *linje*, *sekunda*[form], *text*, *titel*

engelska: –

franska: *form*, *kvart*

1600–1700

tyska: *defekt*, *dyrdank*, *kast*, *mittel*, *regal*, *remen*, *trycktyp*, *typografi*, *vals*

danska: *blanksida* (jfr avsnittet nedan om tyskt – danskt ursprung)

latin: *accidens*, *dedikation*, *duern*, *duodes*, *fraktur*, *kanon*, *kolumn*, *korrektio*, *korrektur*, *kursiv*, *kvatern*, *makulatur*, *manuskript*, *pagina*-[siffra]

engelska: –

franska: *garamond*, *matris*, *officin*

1700–1800

tyska: *bängel*, *klappholts*, *kägel*, *sirat*, *spalt*

danska: – (jfr avsnittet nedan om tyskt – danskt ursprung)

latin: *cicero*, *divis*, *faktor*, *folio*, *imperial*[format], *korpusstil*, *kustod*, *kvadrat*, *oktav*, *oktodes*[format], *punktur*, *revidera*, *rotation*, *spatium*

engelska: –

franska: *annons*, *broschyr*, *fasett*, *gravyr*, *retuschera*, *vinjett* (NEO)

1800–1900

tyska: *anfang*, *brödstil*, *bundsteg*, *degfärg*, *digel*, *däckel*, *fack*, *fals*, *fortel*, *gåsfot*, *gåsöga*, *högtryck*, *indrag*, *kilram*, *Linotype*, *musserad*, *raster*, *schattering*, *sköntryck*, *spis*, *stiltyg*, *snällpress*, *spåne*, *svibel*, *typograf*, *tryckfärdig*, *vidertryck*

danska: *flughuvud*, *fuktfat*, *förlappning*, *gjutgryta*, *remmika*, *slutnyckel* (jfr avsnittet nedan om tyskt – danskt ursprung)

latin: *accidens, autotypi, defekt, diamant, divisor, divisorium, donatyp, folioduern, imperialstil, initial, kapital[steg], kapital, korpulens, kvaternion, kvintern, ligatur, missaltyp, prim/a, punkt* (i bet. måttangivelse), *sekunda[sida/kolumn]*

grekiska: *fototypi, litografi, xylografi*

engelska: *stereotypi* (skotskt patent), *Monotype, slid*

franska: *affischstil, borgis, deblockera, dekalkomani* (franskt patent), *egyptienne, kliché, mignon, nonpareil, petit, stereotyp*

1900–2000

tyska: *plattcylinder, rotogravyr* (tyskt patent) *rullstjärna, rullvagg, samlarelevator, (stil)garnityr, spetsitel, (tryckeri)sal*

danska: *särtryck*

latin/grekiska: *serigrafi*

grekiska: *kromatografi, xerografi*

engelska (av datortermer har endast de vanligaste medtagits): *bold, bug, copy, default, delete, desktop publishing, desktoptechnik, diskett, dummy, flexografi, font, formatera, grid, grindometer, gräng, hypertext, justera, kompatibel, kursor, layout, logotyp, Monotype, offsettryck, paperback, pixel, plotter, pocketbok, pop-up meny, printer, router, samlingslevator, sanserif, scanner, screentryck, serif, skrolla, skärmdump, toner*

översättningslån/betydelselån: *bibliotek, dokument, dra och släppa, fil, folder, fönster, hårdvara, ikon, klippa och klistra, kommando, länk, läsare, mapp, meny, minne, mjukvara, mus, ordbehandling, papperskorg, skrivare, skrivbord, terminal, verktyg*

franska: *rakel*

5.3 Termers ursprung: danska eller tyska?

Tyskans inflytande på svenska språket har ofta konstaterats; här koncentreras den etymologiska analysen på det danska inflytandet. För detta ändamål har SAOB kompletterats av två flerspråkiga ordböcker: Hugo och Carl Lagerströms lilla *Typografisk Ordlista* (svenska-danska-tyska-engelska-franska) från 1911 (här TO), samt Leo Moselunds *Typografiske Ord og deres Betydning* (danska-tyska-engelska-svenska) från 1944 (här LM). Stavningen av de danska orden följer här Moselund.

Enligt historiska uppgifter (Ekdahl 1984:46) har den huvudsakliga importen av maskiner under 1800-talet skett från Danmark och Tyskland (jfr den höga frekvensen av förstabelägg ur Täubels från tyska

översatta *Boktryckarekonstens practiska handbok*, 1823). Med tanke på det rådande lärlingssystemet, dvs. praktisk utbildning med få eller inga tryckta anvisningar, kan både danska och tyska termer genom personlig handledning ha importerats tillsammans med den nya tekniken. Närheten till Danmark är då ett argument till fördel för ett större danskt inflytande än vad som vanligen antagits.

Jämförelser med danska resp. tyska termer ger i några fall intrycket att danskan varit en väl så trolig långgivare som tyskan; jfr

sv. *ark* – da. *Ark* – ty. *Bogen* (etymologin utgörs här av termer för vikningen av pappret, lat. *arcus*);
 sv. *blanksida/kolumn* – da. *Blank Side* – ty. *Vakat*;
 sv. *fuktfat* – da. *Fugtetrug, Fugtekar* – ty. *Feuchtapparat*;
 sv. *förlappning* – da. *Oplapning* – ty. *Zurichtung*;
 sv. *gjutgryta* – da. *Støbegryde*;
 sv. *nedryckning/nedslag* – da. *Nedrykning* – ty. *Anschlag*;
 sv. *nedryckare* – da. *Nedrykningsside* – ty. *Anfangsseite*;
 sv. *remmika* – da. *Ræmmeke* – ty. *Rähmchen*;
 sv. *slutnyckel* – da. *Sluttenøgle* – da. *Formenschlüssel*.

Ibland finns inflytande från både tyska och danska:

sv. *utskjutningsschema* – da. *Udskydningsskema* – ty. *Ausschiessformel*;
 sv. *sätthake/vinkelhake* – da. *Sættehage /Vinkelhage* – ty. *Winkelhaken*

I några fall kan tyskans påverkan ha förmedlats av danskan:

sv. *digel* – da. *Diegel* – ty. *Tiegel* (där principen med tryckplattan, jfr *tegel*, framgår, liksom i eng. *platen*; sv. *digel* är däremot en mindre genomsynlig term);
 sv. *spåne* (arbetskamrat) – da. *Gespon* – ty. *Gespan*;
 sv. *spartel* – da. *Spartel* – ty. *Spachtel*.

De fall där tyskan haft ett tydligt direkt inflytande är dock betydligt fler, t.ex.

sv. *avklappa* – da. *tage Børsteaftryk* – ty. *abklopfen*;
 sv. *gemena* – da. *smaa Bogstaver* – ty. *Gemeine*;
 sv. *lik* (utelämnat ord) – da. *Begravelse* – ty. *Leiche*.

Av speciellt intresse är de fall där två eller flera språk ger uttryck för samma metafor (se avsnittet om Metaforer nedan).

6. Typsnittsbeteckningar

Bokstavsformernas historia kan följas i ett antal illustrerade verk, t.ex. Valter Falks *Bokstavsformer och typsnitt genom tiderna*. I motsats till den mer tekniskt inriktade produktionsdelen inom tryckväsendet är den typografiska formgivningen rik på litteratur. Här skall endast diskuteras några drag i SAOB:s registrering av ord inom området.

Bruket att uppkalla nya typsnitt efter kända förebilder kan skapa förvirring: enligt SAOB är *sabon* (1823) en storleksangivelse, vanligen 76 punkter, dvs. stort format. I litteraturen i ämnet är *sabon* dock en typform, uppkallad efter Jacques Sabon, på 1500-talet ägare till det kända stilgjuteriet i Frankfurt och den som förde vidare Garamonds typsnitt; *sabon* anger alltså att typsnittet är en *antikva* (baserad på antika inskriptioner, jfr den engelska termen *Roman*). Namnet avser sedan 1964 oftast ett typsnitt tecknat av 1900-talsmästaren Jan Tschichold.

För att ange grad, dvs. typsnittsstorlek, används skalan *brilliant* – *diamant* – *perle* – *nonpareille* – *kolonel* – *petit* – *borgis* – *korpus* – *cicero* – *mittel* – *tertia* – *paragon* – *text*, med vissa tillägg i form av bråkdelar (*halv*, *kvarts* etc.). Av dessa förekommer endast en del i SAOB, trots deras långa historik: *brilliant*, *perle*, *kolonel*, *tertia* och *paragon* saknas, medan *diamant*, *nonpareille*, *petit*, *borgis*, *korpus*, *cicero*, *mittel* (med sammansättningar) finns (*text* i den aktuella betydelsen har inte kunnat beläggas).

Liknande luckor finns för de olika beståndsdelarna av typer: *hårstreck* och *schattering/seriff* finns, men varken *askender* (uppstapel) eller *deskender/nedstapel*, ej heller *klack* (annan term för *schattering* eller *seriff*).

Benämningar på typsnitt finns mycket sällan upptagna: *antikva*, *fraktur*, *rotunda* och *schvaback*, dvs. de äldsta beteckningarna, finns, liksom *grotesk*, men däremot inga av de övergripande termerna *didon*, *garald*, *linjär* eller *skript*, inte heller väl etablerade beteckningar för enskilda typsnitt ss. *textura* (Gutenbergs första typsnitt). Då eponymiska beteckningar för särskilda typsnitt (i motsats till eponymiska beteckningar, för hela typfamiljer, t.ex. *schvaback*) inte medtagits,

framgår det inte i vilken utsträckning sådana finns belagda, men av stickprov att döma finns endast en bråkdel upptagna i SAOB eller NEO.

Sammanfattningsvis förefaller den del av boktrycksterminologin som kan hänföras till själva formgivningen av trycket (val av typsnitt respektive storlek mm.) vara tydligt underrepresenterad i jämförelse med boktryckets konkreta tekniska termer. För att låna datortermer, är hårdvaran betydligt bättre dokumenterad än mjukvaran. När vi kommer till datorterminologin kommer det motsatta förhållandet att visa sig vara fallet.

7. Datortermer

Endast sådana termer har behandlats som har anknytning till ordbehandling och därmed är jämförbara med termer relaterade till tryckriväsendet. Antalet har dessutom begränsats till ett drygt hundratal för att undvika snedvridna proportioner mellan materialets olika delar: medan fyra århundraden svarar för ca 1100 termer, får termer från ett par årtionden utgöra vad som motsvarar ungefär en tiondel av detta antal.

Efter en tämligen vildvuxen introduktionsperiod som utmärktes av engelska termer, ibland med svenska ändelser (att *deleta*) har den svenska datorterminologin omhändertagits av Svenska datatermgruppen, som både förser vanligt förekommande termer med genomtänkt svensk språkdräkt och ger användarna språkliga kommentarer. Nedanstående termurval är dock baserat på specialiserade ordlistor, datormanualer och annan facklitteratur.

I motsats till tidigare tekniska innovationer som medfört ny apparatur med åtföljande terminologi, har datorn inneburit en betydande konceptuell omvälvning: endast en bråkdel av tekniken är synlig eller ens tillgänglig för användaren. *Hårdvaran*, dvs. maskinen med dess tillbehör, utgör en inkapslad enhet vars funktioner och arbetsprocesser styrs av *programvaran/mjukvaran*. Användaren är hänvisad till resultatet av denna kombination, produkten, men kan göra föga för att ingripa i arbetsprocessen, utöver att följa programskaparens intentioner. Datortekniken ställer därför höga krav på pedagogiska kvaliteter i både programvara och manualer.

Datortekniken har dessutom fått en snabbare utbredning bland icke utbildade användare än någon annan teknik av motsvarande komplexitet. Medan tidigare tekniska innovationer kringgärdats av krav på utbildning, ofta med någon form av kvalitetskontroll, är den stora majoriteten av datoranvändare lekmän, hänvisade till manualer och s.k. *support* – dvs. indirekta kontakter där språket snarare än det konkreta handhavandet blir vägledande.

Trots sin nyskapande karaktär har datortekniken endast få nyskapade termer (ex. *baud*, *byte*, *modem*). Datorterminologin präglas i stället av

återbruk: direktlån (*scanner – scanner/skanner*) översättningslån (*hardware – hårdvara*) och olika former av betydelselån, inklusive termlån (*skrivare, bibliotek*) och metaforisk användning (*mus, mapp, verktyg*, jfr Sigurd 1986:17). Många termer inom datorns grundläggande moment har hämtats från den omgivande kontorsmiljön: *skrivbord, mapp, dokument, klippa* och *klistra, urklipp, papperskorg* – men även det förbryllande *fil*, av eng. *file*, pärm, mapp. Att denna form av termskapande genom termlån från näraliggande område kan ha sina risker kan intygas av dataansvariga: användare kan lätt förledas till att feltolka hänvisningar till välbekanta och näraliggande företeelser (jfr TechWebUser Questions).

Även i övrigt är utvidgat användande av existerande ord en vanlig form av termbildning. Hit hör en rad metaforiska beteckningar för processer, vars benämningar direkt associeras till mänskliga agenter, t.ex. *läsare, skrivare, redaktör/redigerare, textbehandlare*. Ytterligare exempel, bildade enligt samma mönster, kan leda tankarna i samma riktning: *avkodare, bibliotekshanterare, pekare, läsarövervakare, textbehandlare, texthanterare*. Samtliga kan bidra till en överdrivet personifierande framställning av datorn och dess möjligheter (jfr Stålhammar 1997:122–129); här finns dock fler exempel inom andra områden än det relativt okomplicerade textbehandlandet.

I så gott som samtliga fall rör det sig här om deduktiva metaforer, en term som här används för att ange metaforer som baseras på förståelsen av en funktion eller en process, snarare än någon iakttagbar yttre likhet mellan det beskrivna och termen. Det pedagogiska elementet, termens självförklarande genomsynlighet, blir då ännu mer betydelsefullt. (Motsatsen, perceptuella metaforer, exemplifieras av *mus*, namngiven efter sin likhet med ett litet djur med lång svans.)

De centrala svenska datortermer där ingen direkt påverkan från engelskan kan spåras, har ofta föregåtts av och bearbetats i diskussioner, ss. *dator* (1969, efter förslag och debatt i Dagens Nyheter) och *gränssnitt*, för *interface*.

I jämförelse med tryckeritermer utmärks datortermer av fler direktlån, ss. *bit, byte, font, desktop publishing, modem, pixel, toner*. Ibland sker anpassning genom stavning: *bugg, dokument, fil (av file), ikon, kompatibel, kursor, logotyp, meny, tabb*; likaså förekommer avledningar: *deleta, formatera, justera, pixelierade tecken, printa ut, skrolla*. Här finns flera översättningslån: *avgränsare (delimiter), avkodare (decoder), bakgrundsutskrift (background print), bibliotekshanterare (library manager), drag och släpp (drag and drop), fönster (window), klipp och klistra (cut and paste), I-balk (I-beam), insättningspunkt (insertion point), linjal (ruler), länk (link), läsare (reader),*

minne (memory), mus (mouse), ordbehandling (word processing), rulla (scroll), skrivbord (desktop), verktyg (tool). Blandformer förekommer också: *batch-ombrytning, defaultvärde, flatbäddsscanner*. Däremot saknas ännu de många sammansättningar som utmärker tryckeritermer och där oftast betecknar teknisk specialisering (jfr den stigande andelen i engelskspråkig datorterminologi av förkortningar baserade på flerledade sammansättningar). Typiskt nog uppträder sådana sammansättningar bland datortermer fr.a. vid beteckningar för olika slags *skrivare (bläckstråleskrivare, laserskrivare)* och *scanner (flatbäddsscanner, parallellports scanner [sic])*, dvs. konkreta föremål.

8. Metaforer

Metaforer hör sannolikt till de vardagsuttryck, som sällan finns upptagna i fackböcker. Lärlingssystemet, och därmed avsaknaden av tryckta läroböcker, kan också ha medfört att få vardagliga, mindre specialiserade uttryck finns belagda i SAOB, där källorna för boktryckstermer domineras av handböcker, ordböcker och uppslagsverk.

Av särskilt intresse är sådana metaforer som uttrycker liknande tankesätt i fler än ett språk. Sådana metaforer kan ses som i egentlig mening kognitiva, alltså uttryck för tankestrukturer. Nedan följer exempel, alfabetiskt sorterade under det betecknade begreppen; jfr avsnitt 7.

Det övervägande flertalet betecknar själva sättningsarbetet och där förekommande tecken, typer och delar av typer m.m. Här noteras en tendens att använda metaforiska uttryck med kroppslig, ofta mänsklig anknytning:

bröllop för dubbelsatt ord (ty. *Hochzeit*, da. *Bryllup*);

flughuvud för uppochnedvänd bokstav som används som ersättning för saknad bokstav (da. *Fluehoved*);

fot för nedre del, som i *fotnot* (da. *Fodnote*, ty. *Fussnote*, eng. *footnote*);

huvud för övre del av spalt eller sida (da. *Hoved*, ty. *Kopf*, eng. *head*, fr. *tête*), liksom *fot* en vanlig metaforisk angivelse av läge eller placering;

gjutmun på gjutgryta (da. *Støbemund*, eng. *delivery mouth*);

gåsfot resp *gåsöga* för citattecken (da. *Gaaseøyne*, ty. *Gänseaugen*, *Gänsefüsschen*);

halvfet, (hel)*fet* för att ange tjocklek på tecken (da. *halvfed*, *fed* Skrift, ty. *halbfet*, *fette* Schrift, eng. *fat face type* (speciell typsnittskaraktär, annars *bold*, framträngande, men även *heavy*, en variant av *fat/fet*), fr. *caractères*, *demigras*, *gras*, jfr även *corpulens* för 'bredden av bokstävernas linjer'. Jfr även en bokstavstyps *kött*, *kropp* (nedan).

Den ofta citerade metaforen *horunge* för ensamt, "överblivet" ord i ny spalt eller på ny sida – ett fördömande begrepp för en kritiserad företeelse, kan dessutom förse med de något oväntade bestämningarna

enkel resp. *dubbel*, vilket tyder på att termen lexikaliserats och den ursprungliga metaforen inte längre noteras (da. *Horunge*, ty. *Huren-kind*, eng. *orphan*, *bastard*, fr. *batard*, där engelskan skiljer sig från de övriga språken med sin mindre fördömande metafor *orphan*, föräldralöst barn);

kustod, vakt, som beteckning för en sista stavelse som upprepas, står på vakt, som första stavelse vid sidbyte (da. *Kustode*);

kött, tomrummet kring bokstavs bilden på en bokstavstyp (da. *Köd*, ty. *Fleisch*);

levande kolumntitel som innehåller uppgift om kapitel, i motsats till *död* k. (ty. *lebende* Kolumnentitel, eng. *running* headline, fr. titre *courant*; alltså andra former av rörelse, liv); (jfr *aktiv* sidrubrik som datorterm);

en bokstavs *kropp* eller *typkropp* (da. *Skriftlegeme*, ty. *Schriftkörper*, eng. *body*, fr. *corps de lettre*);

lucka för mellanrum i sats (da. *Gab*, ty. *Lücke*);

slå munk, trycka utan färg eller med svag färg (da. *Munkeslag*, ty. *Mönchschlag*, eng. *pull monks*); enligt SAOB kan avsaknaden av färg liknas vid en munks tonsur;

spis, att *spisa*, *spisbildning*, *spisig*, för uppskjutande delar av utfyllnadsmaterial i en sättnings, en ogenomsynlig metafor som får sin förklaring av sitt tyska ursprung (da. *Spies*, ty. *Spiess*, spjut, dvs. ngt som sticker upp)

spärta, öka mellanrum, jfr *utspärta* i meningen 'vidga' (ty. *sperr*, även *spationieren*, men da. *spatiere*, eng. *space*, där motsvarande begrepp återges med germansk- resp. latinbaserad term);

svibel eller *svibelfisk*, typer som hamnat i oordning och kan liknas vid småfisk, vilket också kan förklara valet av kollokerande verb, att *få svibel*(fisk), analogt med att *få* fisk (da. *Svibelfisk*, ty. *Zwiebelfisch*, dvs. fisk med lök);

utgång, avslutning(srad) på textstycke (da. *Udgang*, ty. *Ausgang*, eng. *exit*).

En mindre grupp metaforiska uttryck anger verktyg:

ryttare för färgrivningsvals (da. *Rytter*, ty. *Reiter*);

skepp eller *sättskepp*, flat brickliknande hållare för satta rader, en av tryckeriväsendets äldsta termer som uppvisar genomgående likhet i samtliga undersökta språk (da. *Skib*, ty. *Schiff*, eng. *galley*, fr. *galée*)

ål eller *ålspets*, ett spetsigt sättningsverktyg (da. *Aal*, ty. *Ahle*, *Ahlspitze*);

öra på sättningslinje (ty. *Ohr*)

Bland övergripande termer utgörs ett intressant fall av *smör* 1951 (fördelaktigt sättningsarbete), som uttrycker samma tanke som da. *Svinesteg*, ty. *Speck*, eng. *fat*, samt det svenska *att vara i smöret* (jfr även ungdomsspråkets *fet, fett*, ”det rockar *fett*”, ett allmänt positivt adjektiv/adverb. (Jfr det äldre bruket av *fett*: ”ett *fett* kontrakt”, dvs. ett kontrakt som leder till välmåga och därmed fetma.) Båda dessa termer har den ickemetaforiska varianten da. *Fordel*, ty. *Vorteil*, eng. *vantage* (dvs. sv. *fördel*), som försvenskats till det ogenomskinliga *fortel, fottel* 1823, vb *fortla* 1853.

Motsatsen till sådant arbete kan kallas *surkål*, en term för uppdrag som redan betalats men utförs i efterskott, ett impopulärt arbete (da. *Surkaal*, ty. *Sauerkraut*).

Liknande exempel, där dock både ord- och tankelikheter föreligger är *brödstil*, alt. *brödtext* (SAOL) för tryckarens ”dagliga bröd”, dvs. vanlig text (ty. *Brotschrift*, da. *Brödskrift*).

Utöver dessa metaforer med motsvarigheter i något annat språk finns en handfull andra exempel där belägg endast föreligger på svenska: *flod, gata, glugg* (sammanhängande mellanrum i spärrad text); *gemena* (små bokstäver, dvs. de mest allmänt förekommande bokstäverna, ev. ”lägre stående” bokstäver); *ros* (”svibel som uppkommit gm att (löst ombunden) sats fallit sönder”, 1951, GrafUpps1B); *ränta* (stil som tagits ur formen men ännu inte lagts i kast); *galge* resp. *scharvott* för delar eller tillbehör; *klack* (tvärstaplar på bokstäver, äv. *schattering* el. *serif(f)*). Även här dominerar termer för arbetsprocessen över beteckningar för verktyg o.d.

Till metaforiska uttryck i vidare bemärkelse kan också räknas de många sammansättningarna med lokaliserande partiklar, jfr nedan, Partikelverb. Valet av partikel kan dock påverkas av ett annat språk och därmed framstå som ologiskt i det svenska språksystemet.

Som framgår av exemplen, är flertalet metaforiska uttryck baserade på någon yttre, perceptuell likhet: *huvud, fot* (belägenhet) *gåsfot/-öga, fet stil, lucka, glugg, flod, gata, ryttare, svibel, ål(spets)*. Det finns dock även deduktiva metaforer som bygger på en likhet mellan funktioner, processer eller egenskaper: *brödstil/-text, horunge, levandel/död* (kolumntitel), *kustod, gemena* bokstäver. Som visats i avsnittet om datorterminologin är förhållandet det omvända inom denna teknik där arbetsprocesserna i allt väsentligt är fördolda för användaren: att ge förklarande och minnesunderlättande benämningar blir då ännu mer väsentligt.

9. Produktiva ordled

Vissa centrala begrepp blir naturligt nog utgångspunkter för stora antal termer, speciellt i ett språk som svenskan som kan bilda ord genom (sammanskriven) sammansättning utan mellanled. Här ska de mest produktiva bland tryckeriväsendets termer användas som exempel dels på uppkomsten av sammansatta termer, dels på utveckling av sådana termer över tid.

De fyra mest produktiva begreppen, *-tryck-*, *boktryck-* (här åtskilt från *tryck-*), *-sätt-/sats*, *-stil-* utgör kärnorna i totalt ca 240 termer, dvs. ca en femtedel av materialet, datortermer undantagna. (Eftersom två av dessa kärnbegrepp befinner sig utanför SAOB:s hittills utgivna volymer, kan andelen naturligtvis växa ytterligare.)

För respektive ord fördelar sig sammansättningarna enligt följande:

tryck-= 68 efterställda sammansättningar + 11 framförställda. Flertalet efterställda sammansättningar anger hjälpmedel e.d. för tryck: *trycktyp*, *tryckpress*; resultat av tryck: *trycksak*, *tryckfel*; verksamhet och utförare: *tryckaregesäll*, *tryckeriarbetare* (jfr nedan om *boktryckare/-eri*), medan framförställda sammansättningar utgör termer för olika typer av tryck, mestadels tryckmetoder, t.ex. *djuptryck*, *högtryck*, *plantryck*. Här har särskilt utskiljts:

boktryck-= 49 (endast) efterställda sammansättningar; här fördelas sammansättningarna lika mellan formen *boktryckar/e-* (18 ex.) och *boktryckeri-* (25 ex.). Fördelningen över tid är däremot påfallande ojämn: medan *boktryckar/e-*sammansättningar är tämligen jämnt fördelade 1640–1906, förekommer *boktryckeri-* koncentrerat 1752–1804 (13 ex.), antagligen under inflytande av det kgl. boktryckerireglementet av 1752 (källa för 4 ex. i SAOB); därefter blandas båda formerna. Kriterierna för val mellan formerna är inte helt klara: *boktryckeri-* kan förefalla ett naturligt val där själva rörelsen avses (ex. *boktryckerirörelse*, *boktryckeriverksamhet*), medan *boktryckar/e-* kan beteckna företeelse som förknippas med utövare eller verksamhet (*boktryckar/e/märke*, *boktryckareförening*), jfr Lundbladh 1996. Det

finns dock flera exempel på dubblering: *boktryckaregesäll* (1670) – *boktryckerigesäll* (1752) – *boktryckerilärling* (1796) – *boktryckarelärling* (1823), *boktryckarkonst* (1691) – *boktryckerikonst* (1756), *boktryckaresocietet* (1739) – *boktryckerisocietet* (1752).

sätt-/sats = 30 efterställda sammansättningar + 38 framförställda, varav de flesta utgår från *sättare* resp. *sättning*: både metod och produkt förekommer som framförställd sammansättning, t.ex. *blyättning*, *fotosättning*, *Monotypesättning*, resp. *notsättning*, *rubriksättning*, medan efterställda sammansättningar oftast anger verktyg: *sätthake*, *sättmaskin*, *sättkast*. Av dessa utgör sammansättningar på *-sats-* en mindre del (16 ex) av naturliga skäl, eftersom själva satsen utgör endast en del av sätteriarbetet. I motsats till *sätt-*sammansättningar finns här endast ett fåtal benämningar på redskap: *satsbräda*, *satsblock*, medan flertalet anger formgivningen: *satsbredd/höjd*, *satsbild*, *satskonst*, *satsyta*. Eftersom sådana, estetiska begrepp består oavsett tekniskiften, är sammansättningar på *sats-* fortfarande produktiva (*satshöjd* 1952), i motsats till sammansättningar på *sätt-*, där sista registrerade term, *sättkast*, är från 1921.

stil- = 27 efterställda sammansättningar + 22 framförställda. De efterställda sammansättningarna anger redskap: *stilkast*, *stilmetall*, resultat: *stilprov*, *stilfel*, verksamhet eller utförare *stilgjuteri*, *stilgjutare*, *stilsklärare*, medan de framförställda anger speciella stilar, t.ex. *bokstil*, *frakturstil*, *kanslistil* etc., en lista som naturligtvis kan utökas med antalet inkluderade stilbeteckningar.

Totalt utgörs alltså drygt en femtedel av hela materialet (datortermer undantagna), dvs. ca 240 termer, av sammansättningar (174 efterställda + 71 framförställda) baserade på ett litet fåtal grundläggande begrepp/ordstammar – ett tydligt exempel på å ena sidan dominansen av centrala begrepp som produktiva ordstammar, å andra sidan sammansättnings frekvens i svensk ordbildning.

Utöver dessa högproduktiva ord finns ytterligare åtta ord (*accidens*, *färg*, *korrektur*, *rad*, *rotation*, *spalt*, *typ*) som vardera bildar kärna i mer än tio (efterställda) sammansättningar, vilka sammanlagt uppgår till 120 sammansättningar. Därmed baseras ca 360 ord, närmare en tredjedel av materialet (datortermer undantagna) på ett dussin produktiva, centrala begrepp. Som jämförelse kan nämnas att färre än 200 termer utgörs av simplexord. Bland datortermer är däremot simplexorden i majoritet, medan sammansättningar utgör ett litet fåtal.

10. Termers utveckling: aktör – aktion?

10.1 Allmänt

Ordningsföljden, definierad som förstabeläggsdatum, varierar för verb – substantiv/nomen actionis, alt. aktionssubstantiv (Malmgren 1994) – nomen agentis, alt. aktörssubstantiv (handling – resultat/företeelse – aktör). Här har framförståll bestämning till aktions- resp. aktörssubstantiv fått omfatta såväl objektet för handlingen (*stilsnideri*, *stilsklärare*) som angivande av handlingens typ (*handsättning*, *handsättare*). Som framgår av exemplen nedan, är det svårt att se något tydligt mönster, utöver att detaljerade sammansättningar kommer sist eller sent i respektive sekvens (men även här finns undantag som *revider-*, där *reviderark*, *revisionsark*, *revideringsark* och *revider* uppträder före agenten *reviderläsare/reviderare*. Även här försvåras naturligtvis arbetet av de bristfälliga uppgifterna för sammansättningar i SAOB.

Som jämförelse kan nämnas att för s.k. nolltransformation i engelska brukar följden anges substantiv – verb; verb – substantiv; dock är den verkliga ordningsföljden av naturliga skäl svår att fastställa.

verb – aktionssubstantiv – (aktörssubstantiv): 7 (4)

avlägga 1790 – *avläggning* 1875; *avläggsspån* 1836 – *avläggningsspån* 1889 (aktörssubst. saknas) Här, liksom i fler fall nedan, motsäger exemplen Gundersen 1985:169: ”forkortingsprosess etter et velkjent mønster: midtre ledd i et treleddet ord utgår”; detta tycks inte vara något stabilt mönster på svenska, jfr nedan.

avklappa 1870 – *avklapp* 1875 / *avklappning* 1882 (aktörssubst. saknas)
retuschera 1772 – *retusch* 1874 (aktörssubst. saknas)

lappa 1873 (jfr *lappa upp* 1906, se nedan om partikelverb) – *lapp* 1906 – *lappning* 1906 – *lappkniv* 1915

revidera – *reviderark* 1757 / *revisionsark* 1816 / *revideringsark* 1825 – *revider* 1860 – *reviderläsare* 1904 – *reviderläsning* 1932 – *reviderare* 1944

trycka (NEO f.1520) – *tryck* (NEO 1544) – *trycksak* 1699 – *tryckare* 1700 (*tryckarska* 1749) – ssg. (se sep. avsnitt om produktiva termer ss (*bok*)*tryck-*, *sätt-/sats-*, *stil-*)

*verbform saknas (objekt/typ framförställt), aktionssubst. – aktörs-
subst.: 7*

nottryckeri 1769 – *nottryck* 1773 – *nottryckare* 1805

stentryck 1820 – *stentryckeri* 1820 – *stentryckare* 1825 – *stentrycks-
press* 1844

notsättning 1823 – *notsättare* 1823

stilsnideri 1741, *stilskärning* 1823 – *stilskärare* 1853

stereotypgjuteri 1873 – *stereotypgjutare* 1889

typsnitt 1877 – *typsnittstecknare /typtecknare* 1906

typografi 1685 – *typografisk* 1786 – *typograf* 1853 (obs. tidsförskjut-
ningen mellan termerna för verksamhet resp. utförare)

aktionssubst. – verb (retrograd avledning) – aktörssubst.: 3

(*litografik* 1811) – *litografiskt tryck* 1823 – *litografera* 1829 – *litograf*
1845

ombrytning 1651 – *bryta om* 1850 – *ombrytare* 1853

(*stereotypi* 1826) – (*stereotypisk* 1832) – *stereotyp* [=tryckform] 1837
– *stereotypisera* 1847/*stereotypera* 1848 – *stereotypmakare* 1885 –
stereotypör 1885 (jfr *stereotypgjuteri* 1873 – *stereotypgjutare* 1889
nedan)

aktionssubst. – aktörssubst – verb (retrograd avledning): 1

rubriksättning 1913 – *rubriksättare* 1916 – *rubriksätta* 1940 – *rubrik-
sats* 1943

verb – aktörssubst.– aktionssubst.: 2

avdraga 1773 – *avdrag* 1807 – *avdragare* (1784 NEO)

sätta (NEO f.1520) – *sättare* 1669 (*sätterska* Typogr.fören.1884,
sättarinna 1897), ssg. *-hake*, *-linje* 1700-talet, *-sats* 1823, ssg. *-regal*,
-kast, *-skepp* 1900-talet (*sättning* 1915 som subst., ”felfri ~”, jfr dock
Strindbergs brev, 1880; som handling 1956)

*verbform saknas (objekt/typ framförställt), aktörssubst. – aktions-
subst.: 5*

förrådssättare 1853 – *förrådssättning*, *-sats* 1873

handsättare 1895 – *handsättning* 1906 – *handsätter* 1917

rotationstryckare 1900 – *rotationstryck* 1904 – *rotationstryckt* 1935
(verbform?) – *rotationstryckeri* 1958 (NB detaljssg., *-färg*, *-bly*, *-me-*

tall,-djuptryck,-stereotypi,-gravyr,-vals etc. 1905–1928, dvs. före samlingsbeteckningen *-tryckeri*)

notstickare 1873 – *notstickeri* 1921 – *notstickning* 1939

stilgjutare 1726 – *stilgjuteri* 1740 – *stilgjutning* 1782

(obs: *spis-ar* 1807 – *spisa* 1912 – *spisig* 1958 (av ty. *Spiess*, spjut)

aktörssubst. – verb (retrograd avledning) – *aktionssubst* : 2

iläggare 1873 (jfr *iläggerska* 1893) – *ilägga* 1881, jfr *lägga i* 1745 – (*iläggningsapparat* 1881)

maskinsättare 1904 – *maskinsätta* 1906 – *maskinsättning* 1906 – *maskinsätter* 1917

Det är alltså svårt att urskilja något klart mönster på basis av detta material, i synnerhet som sammansättningarnas datering är bristfällig. En försiktig slutsats kan vara, att verbformer kommer tidigt, att retrograd avledning av verb förekommer relativt sällan (*maskinsätta*, *rubriksätta*, *ilägga*, där dock *lägga i* förekommer tidigare), och att aktörssubstantiv tycks uppträda tidigare än aktionssubstantiv.

Aktörssubstantiv kan ytterligare preciseras för att ange kön, se nedan.

10.2 Aktörssubstantiv: beteckningar för kvinnor i tryckerinäringen

Sättare 1669 (*sätterska* Typografiska föreningens protokoll 1884, se Ekdahl s. 29ff, *sättarinna* 1897 SAOS:GHT)

tryckare 1700 (*tryckerska* 1911, *påstryckerska* 1749, *porslintryckerska* 1856; SAOS)

korrekturläsare 1831 (*korrekturläserska* 1929)

iläggare 1873 (*iläggerska* 1893)

motläsare 1875 (*motläserska* 1925)

Som framgår av det begränsade antalet exempel är kvinnorna relativt sparsamt representerade bland arbetskraften. Enligt Ekdahls översikt av det fackliga arbetet inom tryckerinäringen (Ekdahl 1984:29 ff) anställdes okvalificerad kvinnlig arbetskraft på 1850-talet för att snabbt få både kvantitativt och kvalitativt större betydelse: vid sekelskiftet 1900 utgjordes en femtedel av den totala och en tiondel av den utlärdade arbetskraften av kvinnor. Kvinnorna mötte segt motstånd under olika förevändningar: de var sämre utbildade, därmed sämre betalda och kunde därigenom hota både typografyrkets status samt dess

lönevillkor; arbetet ansågs alltför tungt för kvinnorna och blydammet kunde hota deras "barnalstrande funktion" (Ekdahl 1984:30). Arbetsgivarna, liksom vissa typografer värderade däremot kvinnornas arbetsdisciplin, inklusive deras nykterhet – av samtida dokument framgår att facket uppmärksammat brister i arbetsdisciplinen och gärna såg en förbättring som kunde underlättas genom anställning av fler kvinnor.

Förslag om kvinnors rätt till medlemskap i Typografiska föreningen väcktes första gången 1874 för att därefter bordläggas och avslås upprepade gånger innan kvinnor slutligen vid slutet av 1880-talet kunde organisera sig fackligt.

Förstabeläggens datering kan sägas bekräfta utvecklingen mot alltmer kvalificerade arbetsuppgifter: från de mer okvalificerade befattningarna *sätterska* 1884 (Ekdahl) / *sättarinna* 1897 (SAOS), *iläggerska* 1893 och *tryckerska* 1911 till de mer krävande *motläserska* (vid korrekturläsning) 1925 och *korrekturläderska* 1929.

11. Ytterligare ordbildningsaspekter

11.1 Termers former: kortare eller längre?

En jämförelse mellan olika former av termer för samma företeelse visar en viss variation, där åtminstone ett exempel har en etymologisk förklaring: de skilda formerna tycks gå tillbaka på ett engelskt resp. tyskt ord och följa respektive form: *samlingselevator* (1906) (jfr eng. *assembly elevator*) – *samlarelevator* (1915) (jfr ty. *Sammlerelevator*). Flertalet förlängs i den senast registrerade formen: *avklapp* (1875) – *avklappning* (1882); *avläggsspån* (1836) – *avläggningsspån* (1889); *gjutinstrument* (1789) – *gjutningsinstrument* (1906); *komplettmaskin* (1873) – *komplettgjutningsmaskin* (1906); *korrigerstol* (1823) – *korrigeringsstol* (1853); *korrigertång* (1881) – *korrigeringstång* (1913); *reviderark* (1757) – *revideringsark* (1825); *sättmaskin* (1824) – *sättningsmaskin* (1893), medan endast ett fåtal förkortas: *fuktningsmaskin* (1872) – *fuktmaskin* (1881); *radgjutningsmaskin* (1905) – *radgjutmaskin* (1909); *typsättningsmaskin* (1904) – *typsättmaskin* (1937).

Detta begränsade antal exempel tycks klart motsäga den tendens som beskrivs Gundersen (1985:169), som i ett liknande material avläser en bekräftelse av ”en forkortingsprocess etter et velkjent mønster: midtre ledd i et treleddet ord utgår”.

11.2 Partikelverb

Av materialets ca 70 verb är ungefär hälften partikelverb. Både fast och löst sammansatt partikel förekommer, med klar övervikt för fast sammansatt partikel. Dock bör påpekas att fördelningen kan ha påverkats av primärmaterialet: eftersom fast partikel oftare används i skriftspråket än lös partikel (jfr Om teknikens språk 1977:19), och SAOB baseras på skriftliga belägg, blir talspråkets former underrepresenterade. Vidare saknas i stor utsträckning textprover för såväl sammansättningar (se ovan) som partikelverb. Andra osäkra faktorer i SAOB:s behandling av partikelverb har påvisats av Rogström (1996:64–65).

I nedanstående lista anges SAOB:s källa efter årtalet; okursiverade ord markerar att ordet kan finnas efter *stå*, medan varianter som inte anges i SAOB markeras * framför okursiverat ord.

*bryta in – *inbryta* 1888 = *ombryta* 1850 Dalin
bryta om 1850 Dalin (bryta spalter till sidor); 1853 Fahlgrén (flytta om ord) – *ombryta* 1651 Schück (1854, i handl. fr. 1651)
 *bryta på; jfr *ombryta* – *påbryta* 1854 Schück
 *bygga in – *inbygga* 1915 Elge
draga av 1805 Nordfors – *avdraga* 1773 Björnståhl
 *draga ihop – *hopdraga* ej i SAOB, jfr TO
 *draga in – *indraga* 1823 Täubel
göra ut 1520 – *utgöra
 *jämna ut – *utjämna* (*utjämning* SAOS 1881)
 *klappa av – *avklappa* 1870
lappa upp (form) 1915 Elge – *upplappa*
lägga av 1745 boktr. – även *avlägga*, utan belägg
lägga i 1745 – *ilägga* 1881
lägga ut ej i SAOB, jfr Lagerström – *utlägga*
löpa in 1823 Täubel – *inlöpa* 1823 Täubel
rikta (till) 1784 Björkegren – *tillrikta*, jfr Moselund
 *rycka ned – *nedryckare* 1913
skjuta om 1881 Nordin – **omskjuta* (endast idrott)
 *skjuta ut – *utskjuta* ”boktr.”, utan belägg
sluta 1823 Täubel – *tillsluta*
sluta upp 1823 Täubel – *uppsluta*
sluta ut 1881 Nordin – *utsluta*
slå ned 1881 – *nedslå* 1915 Elge
slå om – *omslå* 1853 Fahlgrén
slå ut 1853 Fahlgrén – *utslå*
spalta av 1850 – *avspalta* 1850
spåna upp 1853, 1959 – *uppspåna*
stjälpa om 1915 Elge – **omstjälpa*
 sätta om – *omsätta* 1791
 söka av – **avsöka* (jfr *avsökare* 1961 NEO; SAOL)
 trampa av – *avtrampa* 1762 (korrekturer)
 trycka av – *avtrycka* 1881 Nordin
 trycka in – *intrycka* 1864 (i texten intryckt)
 trycka samman – *sammantrycka* 1669
 vaska av – *avvaska* 1873

Av ovanstående (36) verb är mer än tre fjärdedelar belagda i endast en, mestadels fast sammansatt, form.

Följande har mer än en partikelvariant:

bryta+in/om/på
 draga+av/hop/in
 lägga +av/i/ut
 skjuta+om/ut
 sluta+upp/ut
 slå+ned/om/ut
 trycka+av/in/samman

Medan den lilla gruppen partikelverb med flera partikelvarianter utgörs av relativt vaga verb, som med undantag för *trycka+* knappast är tydligt relaterade till något led i tryckprocessen, beskriver majoriteten, verb med endast en partikel, ett tydligare definierat handlingsmoment (*bygga, håva, jämna, klappa, lappa, löpa, rikta, rycka, skära, spalta, spåna, sticka, stjalpa, sätta, söka, trampa, vaska*). Tänkbara förklaringar till skillnaderna kan vara att färre handlingsalternativ föreligger vid de mer entydiga verben: genom sin större tydlighet behöver de inte partiklar för större precision.

12. Sammanfattning

En analys av ett fackområdes terminologi visar sig vara intressant ur många synpunkter: inflytandet från andra språk framgår tydligt, liksom effekterna av tekniska förändringar. Materialet utgör en provkarta på ordbildningsmönster i svenska språket, där sammansättningar i flera led dominerar klart. Likaså finns rikliga exempel på partikelverb; båda dessa ordbildningstyper förtjänar ytterligare analyser. Förekomsten av metaforik med motsvarigheter i andra språk bekräftar både internationella influenser inom fackområdet och teorier om allmänmänskliga, kognitiva metaforer.

Å andra sidan visar också en sådan undersökning på vissa svagheter hos SAOB, framför allt avsaknaden på belägg och konsekvent datering av sammansättningar, något som försvårar diakroniska studier av fackterminologier med stor andel sammansättningar. Likaså medför den ojämna förekomsten av textprover att kollokerande uttryck blir ofullständigt redovisade. Detta är desto mer beklagligt som SAOB visat sig ha en mycket god täckning av facktermer, trots sitt syfte att redovisa allmänspråkets användning.

Vad beträffar den elektroniska versionen, OSA, föreligger ännu (hösten 2000) flera svårigheter beträffande sökningsmöjligheter på såväl ämne (här ”boktr.”) som etymologier, vilket i praktiken har värre konsekvenser. Dateringen vid etymologisökning utgår från första förekomst, utan hänsyn till senare betydelseändringar, och sökning på ”proveniens” uppvisar alltför många felaktigheter för att kunna användas i sitt nuvarande skick. Arbete pågår dock för att förbättra tekniken och därmed möjligheterna till de snabba, breda sökningar som förutsätter elektronisk bearbetning.

Litteratur

- Almqvist, Sven 1979 *Almqvist & Wiksell. Ett boktryckeriföretags historia. Perioden 1839–1910*. Stockholm: AWE/Gebbers.
- Antunovic, Goranka 1999. *A dictionary of anglicisms in Swedish. The Series of Dictionaries of Anglicisms*, vol.1. S. 75–254. Zagreb: University of Zagreb.
- Boktryck i Sverige* 1983. Utställning 28 april – 16 oktober 1983 med anledning av den svenska tryckta bokens 500-årsjubileum. Stockholm: Kungl.Biblioteket.
- Chrystal, Judith-Ann 1991. Bodybuilder eller kroppsbyggare. I: *Svenskans beskrivning 18*. Lund: Lund University Press. S. 113–121.
- Daidsen-Nielsen, Niels et al. (red.) 1999. *Engelsk eller ikke engelsk? That is the question*. Dansk Sprognaevns skrifter 28. Köpenhamn: Gyldendals.
- Delblanc, Sven 1967. *Nattresa*. Stockholm: Bonniers.
- Edlund, Lars-Erik och Hene, Birgitta 1992. *Lånord i svenskan. Om språkförändringar i tid och rum*. Höganäs: Wiken.
- Ekberg, Lena 1991. Den lokativa användningen av *i* och *på*: en privativ opposition i betydelsesdomänen direkt lokalisering. I: *Språk och stil* 1991:1. S. 89–108.
- Ekbo, Sven och Loman, Bengt 1971. *Vägledning till Svenska Akademiens ordbok*. 2a uppl. Stockholm: Läromedelsförlagen.
- Ekdahl, Lars 1984. "Att bli maktens herrar." *Typograferna och den nya tekniken förr och nu*. Stockholm: Arbetslivscentrum.
- Elge, Leonard 1915. *Kortfattad praktisk handbok i boktryckarkonst*. Stockholm: Norstedts.
- Falk, Valter 1975. *Bokstavsformer och typsnitt genom tiderna*. Stockholm: Prisma.
- Forsberg, Karl-Erik 1992. *Vandring bland bokstavsformer*. Stockholm: Norstedts.
- Gullberg, Ingvar 1977. *Svensk-engelsk fackordbok*. 2 uppl. Stockholm: Norstedts.

- Gundersen, Dag 1985. Fra kopist til operatør. I: *De nordiske skriftspråkernes utvikling på 1800-tallet* 2. S. 157–201. Oslo: Nordisk språksekretariat. S. 157–201.
- Hallberg, Åke 1990. *Desktop i praktiken*. Halmstad: Spektra.
- Hallberg, Åke 1988. *Desktop publishing*. Halmstad: Spektra.
- Hallberg, Åke 1977. *Klart för tryck*. Halmstad: Spektra.
- Hellmark, Christer. 1998. *Bokstaven, ordet, texten*. Handbok i grafisk formgivning. 2:a uppl. Stockholm: Ordfront förlag.
- Historieboken* 1998. Sandvikens tryckeri. Sandviken: Sandvikens Tryckeri.
- Isacsson, Maria 2000. Dataord i ordböcker och språkbruk. D-uppsats i svenska, Stockholms universitet.
- Isacsson, Maria 2000. Dataspråk i svenskan. C-uppsats i svenska, Stockholms universitet.
- Janås, Axel 1980. *Ny grafisk ordlista*. Stockholm: Grafiska yrkesnämnden.
- Kort handledning i boktryckarkonsten*. (Axel Frändberg & Einar Lenning, på grundval av "Kleine Einführung in die schwarze kunst") Stockholm: Victor Pettersons Bokindustri 1951.
- Lagerström, Hugo och Carl 1911. *Typografisk Ordlista*. Nordisk Boktryckarekonsts Fackbibliotek VII. Stockholm: Bröderna Lagerströms Förlag. (Förkortas TO).
- Lindberg, Sten G. 1994. *Karl-Erik Forsberg – Med bokstaven under 7 decennier*. Stockholm: Norstedts.
- LM se Moselund 1944.
- Lo-Johansson, Ivar 1973. Den första svenska boken. I: *Ordets makt: historien om språket*. Stockholm: Bonniers.
- Lundbladh, Carl-Erik 1992. *Handledning till Svenska Akademiens Ordbok*. Stockholm: Norstedts.
- Lundbladh, Carl-Erik 1996. Om avledningar på *-are*. Särskilt om *-ar(e)-* som fogmorfem. I: *The Nordic Languages and Modern Linguistics* 9. Oslo: Novus Forlag. S. 204–215.
- Macmillan Dictionary of Personal Computing and Communications*. 1986. London: Macmillan.
- Malmgren, Sven-Göran 1994. *Svensk lexikologi. Ord, ordbildning, ordböcker och orddatabaser*. Lund: Studentlitteratur.
- Moran, James 1973. *Printing Presses. History and development from the fifteenth century to modern times*. London: Faber & Faber.
- Moselund, Leo 1944. *Typografiske Ord og deres Betydning*. Udarbejdet paa Dansk-Tysk-Engelsk, Engelsk-Dansk, Tysk-Dansk, Svensk-Dansk. Köpenhamn: De grafiske Fags Forlag. (Förkortas TO.)
- Myrberg, Staffan 1991. *Desktop*. Stockholm: Ordfront.

- Nationalencyklopedins Ordbok*. 1995–96. Höganäs: Bra Böcker.
- Nordisk Boktryckarekonst*. 1918. Nittonde årgången. Stockholm.
- Norén, Kerstin 1996. *Svenska partikelverbs semantik*. Göteborg: Acta universitatis Gothoburgensis.
- Nyord i svenskan från 40-tal till 80-tal*. 1986. Stockholm: Esselte.
- Ollén, Peter 1987. *Grafisk teknik i dataåldern*. Halmstad: Spektra.
- Om svar anhålles. Rapport från projektet OSA*. 1996. Språkdata, Inst. för svenska språket, Göteborgs universitet.
- Om teknikens språk*. Tekniska nomenklaturcentralens publikationer nr 64. 1977. Stockholm: Tekniska nomenklaturcentralen.
- Peterson, Bo 1993. *Boktryckaren som förläggare. Förlagsfunktion och utgivningspolitik hos P.A. Norstedt & Söner 1879–1910*. Stockholm: Norstedts.
- Redmalm, Gunnar & Ragnvald Hedemann 1986. *Nyckeln till datororden*. Stockholm: Svenska Dagbladet.
- Rogström, Lena 1996. OSA-databasen i praktiken. I: Allén, Sture et al, *Om svar anhålles. Rapport från projektet OSA*. Språkdata, Inst. för svenska språket, Göteborgs universitet. S. 59–66.
- SAOB – en bok för hela folket. Rapport 2 från projektet OSA*. 2000. Språkdata, Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet.
- Seltén, Bo 1993. *Ny svengelsk ordbok*. Lund: Studentlitteratur.
- Sigurd, Bengt 1986. Datormiljön – en inkörsport för engelska? I: *Språkvård* 1986:1. S. 14–17.
- Simon, Irving B. 1968. *Från typ till ord och bok*. En bok för alla om det tryckta ordets utveckling från träblock till elektronisk sättning. Övers. Harry Burevall, granskning och bearbetning Åke Hallberg. Halmstad: Spektra.
- Steinberg, S.H. 1972. *Boktryckarkonst och bokhistoria genom fem seklar*. Övers. Carl A. Larson, fackgranskad och kompletterad av Åke Hallberg. Halmstad: Spektra.
- Stålhammar, Mall 1997. *Metaforernas mönster i fackspråk och allmänspråk*. Stockholm: Carlssons.
- Svartvik, Jan 1999. *Engelska – öspråk, världsspråk, trendspråk*. Stockholm: Norstedts.
- Svensk Ordbok*. 1986. Stockholm: Esselte.
- Svenska Akademiens Ordbok*, elektronisk version. Göteborgs universitet.
- Svenska Akademiens Ordlista*, elektronisk version. Göteborgs universitet.
- Svenska Duden: bildlexikon*. 1966. Red. Gösta Bergman. Örebro: IPC.

- Sveriges standardiseringskommission, SIS 03 00 05, återgiven i Falk, Valter. 1975. *Bokstavsformer och typsnitt genom tiderna*. Stockholm: Prisma.
- Söderwall, K.F. 1884–1918. *Ordbok öfver svenska medeltidsspråket* 1–3. Lund: Berlingska.
- Teleman, Ulf 1972. *Om svenska ord*. Lund: Gleerups.
- The Oxford Dictionary for Writers and Editors*. 1981. Oxford: Clarendon Press.
- The Oxford English Dictionary*. 2a upplagan, CD-ROM. 1992. Oxford: Oxford University Press.
- The Oxford-Duden Pictorial English Dictionary*. 1981. Oxford: Oxford University Press.
- TO se Lagerström 1911.
- Trycksaksboken. Orientering för trycksaksköpare*. 2a utg. 1967. Stockholm: Svenska Boktryckarföreningen.

Rapporter från ORDAT
Det svenska ordförrådets utveckling 1800–2000
ISSN 1650-2582

1. Sven-Göran Malmgren. Projektet Det svenska ordförrådets utveckling 1800–2000. Utgångspunkter. December 2000.
2. Sven Lange. Tesaurusen i ordförrådsforskningens tjänst. December 2000.
3. Charlotta Brylla. Ord med laddning. *Nyckelord* och *slagord* som termer i tysk språkvetenskap. December 2000.
4. Mall Stålhammar. Från anfanger och horungar till ordbehandlare och desktop publishing. Januari 2001.